

Razumjeti i čuvati tradiciju: Razgovor sa Željkom Čorak povodom 50. Zagrebačkog salona arhitekture

Pedeseta obljetnica Zagrebačkog salona, za arhitektonsku struku sretnim spletom okolnosti posvećenog arhitekturi, i *zastarjela* koncepcija koja je nekada propulzivnu i angažiranu manifestaciju svela uglavnom na trijenalnu revijalnu smotru recentnog arhitektonskog stvaralaštva motivirala je selektora arhitekta Hrvoja Njirića i Udruženje hrvatskih arhitekata na promjene – osmišljavanje novog izložbenog formata. Ambicije nisu male; zadržana je institucija selektora¹ i uvedena zadana tema Salona – ove godine riječ je o *Dosljednosti*, a krajnji cilj je učiniti Salon relevantnom međunarodnom manifestacijom. Također, namjera je i omogućiti dobitniku velike nagrade Salona realizaciju paviljona – privremene građevine na uglu Trga bana Josipa Jelačića i Cesarčeve ulice.² Koncepcijski, riječ je o pastišu fragmenata posuđenih od Venecijanskog bijenala, londonske Serpentine Gallery i originalnog formata Zagrebačkog salona iz 1970-ih i 1980-ih

1 Institucija selektora uvedena je 2003. Selektori proteklih Zagrebčkih salona bili su Stefano Boeri, Manuel Gaus, Hans Ibelings i Dražen Juračić.
2 Paviljon koji treba arhitektonski afirmirati samu arhitekturu njezinim predstavljanjem u javnom prostoru jedini je put realizirao 2009. godine upravo Hrvoje Njirić, dobitnik Velike nagrade 41. Zagrebačkog salona 2006. Do tada je dobitniku nagrade bila organizirana retrospektivna izložba.

godina. Od potonjega su, na žalost, preuzeti samo nazivi, ali ne i program dvije od tri izvorne sekcije – *Situacija* i *Prijedlog* (treća sekcija bila je *Kritička retrospektiva*). Preostale dvije od četiri cjeline aktualnog Salona nose funkcionalne nazive *Gosti*³ odnosno *Studenti*, čime se uspostavila i svojevrsna arhitektonska inačica Salona mladih. Iz prošlosti Salona *posuđeno* je i novo vrijeme održavanja u prvoj polovini godine, ali ne i datum. Naime, Salon je nekada bio proljetna manifestacija – nacionalna smotra postignuća u sferi svih oblika likovnog stvaralaštva (slikarstva, kiparstva, arhitekture, urbanizma, primijenjenih umjetnosti i dizajna), redovno otvarana 8. svibnja na Dan oslobođenja grada Zagreba, čija je 20. godišnjica 1965. bila i povod Skupštini grada Zagreba za njegovo utemeljenje. Osim uvođenja svih navedenih noviteta, 50. obljetnica bila je i prigoda da se u maniri nekadašnje *Kritičke retrospektive*, u vrijeme koje oskudijeva kritikom, prisjetimo povijesti samog Salona, njegovih utemeljitelja i svih onih koji su pridonijeli stvaranju ove i danas najvažnije nacionalne likovne i arhitektonske manifestacije. Kako je organizator propustio priliku da to učini, i u pozamašnom katalogu od čak 459

3 Od samog početka u sklopu Salona bilo je planirano sudjelovanje gostiju iz drugih republika Jugoslavije a sudjelovali su i gosti iz inozemstva.

stranica i u tematskom broju časopisa *Čovjek i prostor*, uzet ćemo si za pravo da ispravimo ovaj propust i s umirovljenom znanstvenom savjetnicom, članicom organizacijskog odbora Šestog Zagrebačkog

salona – emeritom dr. sc. Željkom Čorak porazgovaramo o izvornoj koncepciji osmišljenoj i uvedenoj 1971. godine u jeku Hrvatskog proljeća.⁴

←←
Katalozi
6. Zagrebačkog
salona, *Situacija*
70/71, *Kritička*
retrospektiva
"Zemlja", *Prijedlog*
(FOTO: IPU
– P. Mofardin)

U godinama osnivanja Salona hrvatska likovna i arhitektonska scena na tragu liberalnih 1950-ih – oslobađanja od zadatka ideološke nadgradnje socijalističkog društva te vraćanja modernizmu i afirmaciji apstrakcije – eksperimentira s novim oblikovnim, prostornim i gradotvornim konceptima, među kojima su i oni utopijski, poput projekata Sinturbanizma (sinturbanističkog grada za milijun stanovnika) Vjenceslava Richtera, Hidroida Vojtjeha Delfina ili Domobila Andrije Mutnjakovića. Kakva je bila percepcija odnosno društveni status likovne umjetnosti i umjetnika te arhitekture i arhitekata (od kojih oni najprogressivniji i imaju status primijenjenih umjetnika) 1960-ih godina? Vladimir Maleković svjedoči o padu interesa publike za likovno stvaralaštvo, a i izložbe uopće, tj. konstatira da “više nije problem prodati takozvanu apstraktnu sliku nego bilo kakvu sliku – ako se ne radi o jeftinom kiču.”⁵

Željka Čorak: Sklonost onih koji su dugo živjeli jest da idealiziraju rane dane. I ne samo to. Nakon što smo proživjeli dvadesetak godina sirovog kapitalizma, u kojemu je prostor sve više roba, a sve manje društveno-kulturno-identitetska

vrijednost, iskustvo nam kazuje da je ideologija (ma koja) benigniji sugovornik, ili protivnik, od kapitala. Danas, kad su zatvorene gotovo sve trgovine umjetninama i antikvitetima, kad kulturna mjesta poput Galerije Ulrich ili Salona Schira čekaju komercijalniju funkciju, kad se ustanove poput Umjetničkog paviljona bave radije uvozom nego proizvodnjom, a kulturne rubrike onoga što je od novina preostalo više se bave medijskim likovima nego stvaralačkim angažmanima, davne lamentacije Vladimira Malekovića djeluju razmaženo. Vjerojatno su takve i bile. Muzej za umjetnost i obrt danas, i već godinama, nosi zâr pred oronulom i opasnom fasadom, a Maleković ga je imao prilike preuređivati (jao, skinutog li imena Obrtne škole, jao, stakleni krove!) i iznova postavljati. Možda se nisu osobito dobro prodavale apstraktne slike, ali su zato apstraktni umjetnici imali pune ruke posla po novim hotelima i zgradama društvenih organizacija. Prodavaonice ULUPUH-a bile su rasadišta kreativnog oblikovanja, u tradiciji Contempore. Tradicija međuratnog modernizma, uostalom nikad prekinuta, živjela je i u kazalištu, u scenografijama, a arhitektura i urbanizam (koji je još postojao) bili su područje od općeg interesa, reklo bi se interesa najšire publike. Među najmodernijim, rekli ste utopijskim projektima arhitekata poput Richtera, Mutnjakovića, Delfina postojala je poticajna napetost različitih stavova, posebno prema odnosima javnih i privatnih prostora. Nemojmo zaboraviti da je to vrijeme velikih prostornih planova (“Južni Jadran”...), sagledavanja cjelina umjesto voluntarizma parcijalizacija; discipline ponašanja i autoriteta službi (što je ostalo od autoriteta službi zaštite spomenika i prirode?). Istina je da porastom standarda kultura šire publike uvijek i svagdje uzmiče pred lakšim žanrovima evazije i zabave, a surogatni elektronski svijet čini stvarni svijet lakšim plijenom. Sve mi se čini da počinjem lamentirati poput Malekovića.

4 Lidija Butković Mičin izradila je diplomski rad *Sekcija prijedlog Zagrebačkog Salona 1971–2002. Zamisli i realizacije na polju javne skulpture grada Zagreba* objavljen u *Analima Galerije Antuna Augustinčića*. (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007.; *Analisa Galerije Antuna Augustinčića*, 27 (2008.), Klanjec); Silva Kalčić, ur., *Consistency – Dosljednost*. (Zagreb: Udruženje hrvatskih arhitekata, 2015.)

5 Salon je imao zadatak i pomoći likovnim umjetnicima. Prigodom Drugog salona je utemeljen fond za otkup radova a članovi organizacijskog odbora Vlado Pavletić, Milan Prelog i Petar Šegedin pozvali su institucije na otkup djela umjetnika koji stvaraju u teškim materijalnim prilikama. (VLADIMIR MALEKOVIĆ, Prvi zagrebački salon. Najveća poslijeratna manifestacija likovnih umjetnika Hrvatske, u: *Vjesnik*, 1. svibnja 1965.; VLADO PAVLETIĆ, MILAN PRELOG I PETAR ŠEGEDIN, Upozorenje i poziv, u: *Vjesnik*, 7. svibnja 1966.)

Ali postojanje skupina poput, na primjer, "Pulske grupe" svjedoči o kontinuitetu svijesti i korigira jednobojna iskustva.

Osnivanje Salona 1965. godine bio je jedan od prioritarnih zadataka struke budući se 1959. i 1963. godine gase Zagrebački trijenale i Riječki salon. Na tragu djelovanja Udruženja likovnih umjetnika Zemlja 1930-ih i grupe EXAT-51 1950-ih godina, te nakon pustoši nastale dogmatskom primjenom rigidnog funkcionalizma, reafirmacijom ideje humanizacije ljudskog životnog prostora, cilj je bio oformiti platformu za predstavljanje svih oblika likovnog izraza, arhitekture, urbanizma i dizajna u čijem su umjetničkom savjetu bili su Kosta Angeli-Radovani, Danko Grlić, Krsto Hegedušić, Matko Peić, Milan Prelog, Miljenko Stančić, Petar Šegedin i Marino Tartaglia. Iako je bio jedinstvena manifestacija upravo zbog tog objedinjavanja svih likovnih umjetnosti već je prvi Salon bio napadan zbog izostanka koncepcije i nekritičnosti, što mu je sve do 1971. godine bila i glavna boljka.⁶ Što se sve konkretno predbacivalo Salonu?

Željka Čorak: Teško mi je točno odgovoriti na to pitanje. Postoji dakako trajni, standardni repertoar prigovora, koji se

6 Aleksandar Bakal i Vladimir Maleković postavili su pitanje koncepcije, uvođenja teme s ciljem povezivanja raznih disciplina te mogućnosti sagledavanja i valoriziranja pojedinih tendencija. Salonu zamjeraju revijalni karakter ukazujući na činjenicu da u biti nema razlike između Salona i godišnjih izložaba ULUH-a. Anonimni novinar *Vjesnika u srijedu* zaključuje kako je Salon ostavio posjetitelje "hladnima" jer nije "zaoštrio nijedno aktualno pitanje suvremenog likovnog izraza". Smatra ga "naprosto osrednjim. Netematskim, neproblemskim, jubilarnim, revijalnim...". (NN, Zagrebački salon 1965.: likovne umjetnosti na okupu. Razgovor s Aleksandrom Bakalom, članom koordinacionog odbora Zagrebačkog salona 1965., u: *Telegram*, 28. svibanj 1965.; NN, Zagrebački salon – bez koncepcije, u: *Vjesnik u srijedu*, 2. lipnja 1965.)

odnosi na nedostatak koncepcije ako je riječ o liberalnom pripuštanju, ili pak na diktaturu povlaštenih koncepcija, ako selektori pokazu vlastite preference. Svijet je krenuo u pluralizaciju vrijednosnih kriterija pa danas zajednički nazivnik "kvalitete", za koji se u punoj neodređenosti može optirati bez rizika i greške, možemo čitati u ključu društvene odgovornosti, osobne neusporedivosti, lokalne reprezentativnosti, tehnološke ažuriranosti..., i već prema tome. Valja primijetiti pluridisciplinarni sastav spomenutog umjetničkog savjeta (filozof, slikari, kipar, povjesničar umjetnosti, književnik...), i to najvišega ranga. Povezanost struka i polja tada je bila znatno jača, zapravo se podrazumijevala, što danas više nije slučaj. Budući da sam povijest prostora dvadesetog stoljeća radije gledala kroz teme kontinuiteta nego lomova, čini mi se da je ideja "humanizacije ljudskog životnog prostora" u praksi neprekinuta, a da je često vrlo relativna tamo gdje najobilnije padaju velike riječi.

Osim kritike, problem Salona bilo je i ignoriranje manifestacije od dijela likovnih umjetnika. Arhitekti ga nisu bojkotirali iz razloga što im je Salon bio prva prilika za javno predstavljanje tekuće arhitektonske produkcije uopće. Problemi su oni uvriježeni – nesuglasice između predstavnika različitih likovnih grupacija i tendencija, kao i neslaganje s imenovanim članovima ocjenjivačkog odbora, poglavito onima Trećeg salona na čelu s Vjenceslavom Richterom.⁷ Kako ste se Vi

7 Zamjerke su bile imenovanje članova ocjenjivačkog suda od strane Gradske skupštine, a ne struke, te pripadnost svih članova ocjenjivačkog suda među kojima su i Vojin Bakić, Krsto Hegedušić, Radovan Nikšić, Vladimir Turina, istoj *struji*, neadekvatan tretman itd. Od izlaganja su se suzdržali Boris Dogan, Edo Murtić, Zlatko Prica itd. (D. ERCEG, Obnovljeno pitanje u povodu III. Zagrebačkog salona. Čemu apstinencija?, u: *Vjesnik*, 11. lipnja 1968.)

našli u poziciji da u suradnji s članovima organizacijskog odbora Šestog salona, među kojima su i Žarko Domljan, Božidar Gagro, Tonko Maroević i Andrija Mutnjaković i drugi, nađete izlaz iz ove situacije? Naime, Vi ste tada bili netom diplomirana mlada povjesničarka umjetnosti.

Željka Čorak: Osim u vlastitim časopisima, koji su bili vrlo čitani, arhitekti su tada živo upotrebljavali prostor svoga Društva, a bili su prisutni i u dnevnom tisku. Također, u svom multimedijски orijentiranom programu, i Galerija Studentskog centra, koju je vodio Želimir Koščević, pružala im je izložbene mogućnosti. Tamo su npr. zajednički izlagali Vjenceslav Richter i Andrija Mutnjaković (“Polazne pretpostavke”). Što se tiče Gradske skupštine, ona je u raznim svojim tijelima tada integrirala stvarne, a ne politikom provjerene i ovjere predstavnike strukâ – to zaista mogu posvjedočiti – pa su predstavnici Skupštine u kulturnim zbivanjima mogli biti relevantni pripadnici kulturne sfere. Što se tiče mene i moje mladosti, imala sam kontinuitet pisanja i objavljivanja tako reći od srednje škole, stalnu suradnju u “Studentskom listu”, Galeriji Studentskog centra, suradnju s ustanovama kao što je npr. MUO – prilično prije diplome. Godine 1970. izašla mi je i prva, odmah nagrađena knjiga likovnih eseja i kritika (tekstovi od 1965.). Presudna je valjda ipak bila činjenica da sam sedamdesete-sedamdeset i prve bila urednica “Telegrama” za likovne umjetnosti, do čega se tada, moram reći, ozbiljno držalo. Tako da sam sasvim organski mogla ući i u odbor Zagrebačkog salona. Ne bih morala ni napominjati da nikad nisam bila član nijedne partije ni stranke.

Kako je nastala trodijelna koncepcija Salona – sekcije Situacija, Prijedlog i Kritička retrospektiva – i što je bio intencija svake

o njih? ⁸ *Sekcija Prijedlog* bila je posebno stimulativna jer je uz dijalog o pojedinim predloženim intervencijama u javnom prostoru, privremenim ili trajnim, omogućila i realizaciju nekih od njih, posredno ili neposredno. Već u prvoj godini postojanja Sekcija je pokazala da postoji potreba za ovakvom platformom. Sjetimo se antologijskih realizacija: *Prizemljeno sunce* Ivana Kožarića, *Slučajni prolaznici* Brace Dimitrijevića, *Grad s vlastitom sjenom* Borisa Bućana i *Kućica ljubavi* Nade Orel. **Kako su arhitekti promišljali sekciju Prijedlog i je li nešto od njihovih prijedloga i realizirano?**⁹

Željka Čorak: Vrijeme se, shematski, sastoji od prošlosti, sadašnjosti i budućnosti; jedna dimenzija gleda na drugu i uvjetuje je; tako je logičan izazov da se iz jedne točke revalorizira prošlost, da se prikaže (posljedični) trenutak (koji već navješćuje neku budućnost), i da se pokuša utjecati na budućnost – to jest nešto od nje tražiti. Zagrebački salon mogao je biti velika prilika da se historiziraju pojedina poglavlja iz naše povijesti umjetnosti – to je ono što nije preprodaja, nego proizvodnja – pa su tako organizirane velike retrospektive poput “Zemlje”, “Početaka obrtne škole i vizualni identitet Zagreba” itd., pri čemu je Salon iskoristio i znanstvene potencijale svoje funkcije. “Prijedlog” je rezultat svojevrsnog društvenog aktivizma, želja da se konkretni prostor našeg svakodnevnog življenja razmotri kao prostor ostvarive utopije – da nakon Salona ostanu stvarna mjesta

8 Prigodom Drugog salona popratna manifestacija bila je izložba radova iz NOB-a povodom 25 obljetnice revolucije. (ELENA CVETKOVA, Vrijednost autentičnog. Memorijalni prilog Zagrebačkog salona u povodu proslave 25-godišnjice revolucije, u: *Večernji list*, 19. svibanj 1966.)

9 Snješka Knežević je u sklopu 23. zagrebačkog salona 1988. godine organizirala izložbu *Retrospektiva Prijedloga* s popisom svih prijedloga iz prijašnjih godina. (SNJEŠKA KNEŽEVIĆ, Smisao jedne retrospektive, u: *Čovjek i prostor*, 423 (1988.), 12.

boljeg života, javna mjesta oblikovana smionošću vizija i medija. U katalogu prvog "Prijedloga" lijepo se vidi koliko je toga bilo (privremeno) izvedeno, a spomenut ću samo da je tada, nakon uporne borbe s administracijom, postavljena i Kožarićeva "Zlatna kugla" (doduše, na pravom provokativnom mjestu, na pješačkom otoku između Kazališta i Frankopanske). U katalogu se, među sudionicima, mogu naći imena arhitekata, a to su bili Julije De Luca, Edvin Šmit, Ivan Crnković, Vlado Šobat, Ana Šobat, Vladimir Petričević, Tomislav Kožarić, Branko Horvat, Milan Šosterič... i može se provjeriti sudbina njihovih realizacija.

Koncept Salona koji se obraća baštinjenom, svjedoči o produkciji aktualnog društvenog trenutka i umjesto ove godine promovirane velike nagrade Salona u vidu realizacije paviljona, privremene turističke atrakcije, predlaže nove projekte i intervencije u javnom prostoru s ciljem da iste budu i realizirane, i danas je aktualan i atraktivan. Ono što se postavlja kao pitanje jest zbog čega jednostavno nije obnovljen. Naravno, ovo pitanje treba uputiti Udruženju arhitekata Hrvatske i selektoru, ali s obzirom na Vaše iskustvo i prisutnost na arhitektonskoj i likovnoj sceni možete nam i Vi pokušati odgovoriti zbog čega nismo u stanju čuvati i njegovati tradiciju koju na žalost najčešće nadomještamo manje kvalitetnim i originalnim rješenjima?

Željka Čorak: Pitanje zapravo ima vrlo jednostavan odgovor. Uzgajanje zaborava privredna je grana koja nam najbolje ide. Nismo mi uzalud htjeli sjećati se i vrednovati iznova. Nismo uzalud htjeli suočiti se sa stvarnim svijetom, odgovarati za povjereno, baviti se javnim. Porast dekorativizma vidljiv je u međuvremenu na svim razinama. Gradnja privremenog paviljona (kakav se materijal i kroj danas nosi?) na početku Cesarčeve, na mjestu koje s mukom odolijeva komercijalnoj

funkcionalizaciji – a najdragocjeniji je vidik u istinu i povijest Zagreba – spada u takav dekorativizam. Jer ne proizlazi iz stvarne potrebe stvarnog mjesta. To uostalom miriše na prvi korak prema trajnom uzurpiranju skupocjene spomeničke praznine.

Nakon promjene koncepcije uslijedila je 1975. godine i dezintegracija ideje sinteze uvođenjem tri trijenalne manifestacije – salona posvećenih slikarstvu, kiparstvu i grafici, arhitekturi i urbanizmu te primijenjenoj umjetnosti i industrijskom oblikovanju. Kako je i zbog čega došlo do ove promjene budući je upravo ovo sintezno predstavljanje bila jedna od glavnih posebnosti Zagrebačkog salona? Ne možemo ne primijetiti kako je i iz naziva Salona arhitekture i urbanizma nestao potonji.

Željka Čorak: Ne bih Vam znala reći. Godinama, zapravo desecima godina, nisam za Salon dobila ni obavijest ni pozivnicu. Ako ne dođeš na otvorenje, poslije stvari često promaknu. Ali, bravo, postavili ste pravo pitanje. Zašto je iz naziva Salona arhitekture i urbanizma nestao potonji? Zato jer je nestao iz prostora. Zato jer je nestao iz života. Zato jer ovo nije uređen svijet, nego pozornica korupcije. Zato jer *obliti publicorum privata curamus*.

Kako nas je ovogodišnji Salon potaknuo na ovaj razgovor moramo se osvrnuti i na njegove rezultate. Što mislite o predstavljenim sekcijama *Situacija i Prijedlog*, instituciji selektora umjesto ocjenjivačkog suda, te aktualnom trenutku arhitektonske profesije i pozamašnom nedostatku bilo kakve kritike?

Željka Čorak: O ovogodišnjoj *Situaciji i Prijedlogu* ne bih ovom prilikom, jer bi to zahtijevalo malo dulji odgovor, teško uklopiv u okvir ovog razgovora.

Uvođenje institucije selektora ima dakako svoje prednosti i mane. Ono naglašava odgovornost pojedinca koji se ne može ni iza čega sakrivati, koji i sam postaje neka vrsta eksponata, zvijezda estrade. Ali ujedno to kao da ukazuje još na jednu razinu općih dijaloških teškoća. Što se kritike tiče, sedamdeset i prve imali smo Društvo kritičara arhitekture. Danas je kritika destimulirana na svim poljima. Čemu kritičari u oskudnom vremenu? Nije li preporuka uzimati *Tensilen*?

Na kraju, možemo samo izraziti žaljenje da 50. Zagrebački salon, pola stoljeća njegovoga postojanja nije bio svojevrsni

reunion, okupljanje svih utemeljitelja – ULUPUH-a (Udruženja likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti Hrvatske, UDZ-a (Urbanističkog društva Zagreba), ULUH-a (Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske) i DAZ-a (Društva arhitekata Zagreba) tj. Udruženja hrvatskih arhitekata, što bi bila prilika za cjelovito sagledavanje i ocjenu aktualnog likovnog stvaralaštva, ali i za zajedničko, kritičko preispitivanje društvene uloge i pozicije likovnih umjetnosti i arhitekture. Preostaje nam da čekamo tri godine i vidimo hoće li novo-osmišljeni format ostvariti očekivano i s vremenom promaknuti Zagrebački salon u relevantni međunarodni event. x